

Strokovni članek

ZLORABA MOČI IN NASILJE V MEDOSEBNIH RAZMERJIH ABUSE OF POWER AND VIOLENCE IN INTERPERSONAL RELATIONSHIPS

Zlatka Rakovec – Felser

Ključne besede: medosebna razmerja, zloraba moči, storilec zlorabe, žrtev, ciklični potek zlorabe in nasilja

Key words: interpersonal relationships, power misuse, abuser, victim, cyclic processes of abuse and violence

IZVLEČEK

Nesporno je poznavanje narave in strukture komuniciranja za sistem zdravstvene oskrbe pomembna tema, saj lahko izboljša kakovost odnosov zdravstvenih delavcev do klientov in prispeva k zaupanju in sodelovanju le-teh v preiskovalnih in terapevtskih postopkih. V našem prispevku se preko krajšega orisa medosebnega komuniciranja, sprejetih življenjskih vlog in vzpostavljenih odnosov v celoti usmerjamo na pojave zlorabe moči in nasilja v medosebnih razmerjih. Govorimo o različnih oblikah zlorabe moči, vedenjskih vzorcih telesnega in psihičnega nasilja, o značilnem cikličnemu poteku pojavov in tudi o psiholoških in socioloških teorijah, ki iščejo razloge zanje. Pri tem se usmerjamo predvsem na pojave zlorabe in nasilja znotraj družine, saj je teh, v nasprotju z idealistično predstavo o družini kot človekovem varnem zatočišču, statistično največ. Za konec je v prispevku nanizanih še nekaj napotkov, kako prepoznati status žrtve in kako izstopiti iz takšnega razmerja.

ABSTRACT

The importance of adequate communication, knowledge of its nature and structure is indisputable, especially so in the health care system as can it can contribute to better interactions between health providers and patients and enhance the clients' compliance during diagnostic and therapeutic procedures. The article focuses on the abuse of power, behavior patterns of physical and psychological violence in interpersonal relationships by *outlining* in *theoretical* terms the interpersonal communication, life roles and interactive relationships. Presented in the paper are different forms of power misuse, behavior patterns of physical and psychological violence as well as their cyclic processes and their psycho-social causes. Abuse and violence in family settings are highlighted as they are statistically significant and serious in spite of common idealizations of safe parental/ family milieu. The article concludes with some guidelines for early recognition of torture victim status and intervention.

Uvod

Ker smo ljudje socialna bitja, hote ali nehoti, zavestno ali ne komuniciramo drug z drugim, in to tudi tedaj, ko molčimo, ali kot pravi Watzlawick (2007), ni mogoče, da bi tudi tedaj ne komunicirali. Ljudje si ne prestando, v dvoje ali v skupini, z besedami, a tudi s telesno govorico izmenjujemo določene podatke, sporočamo lastne izkušnje, mnenja in stališča, izražamo občutja in čustva, poskušamo vplivati drug na drugega in tako vstopamo drug z drugim tudi v medsebojne odnose, jih razvijamo ali obratno, prekinjamo. Ne le z vsebino, torej s tem, kaj povemo, temveč tudi z načinom, kako kaj povemo, sporočamo, kar želimo, a tudi

veliko tega, kar ne želimo, pri čemer je vsakdo v medosebnem stiku enkrat pošiljatelj in drugič prejemnik sporočila. Medosebna komunikacija po modelu komuniciranja Shannon-Weaver zato ni le posredovanje informacij, ni le izražanje, je tudi sprejemanje in oddajanje povratnih sporočil (Ule, 2005). Tako tudi pravimo, da naj bi se pošiljatelj in prejemnik o nečem sporazumevala; toda v komuniciranju z drugimi osebami se ljudje zapletajo tudi v nesporazume in konflikte. Tudi zato je medosebna komunikacija ena najkompleksnejših in hkrati najpomembnejših človekovih zmožnosti (Watzlawick, 2007).

Dinamika in razvoj medosebnih odnosov

Medosebna komunikacija, tj. interakcija med udeleženci v stiku, je nujno potreben proces za nastanek in ohranjanje medosebnih in drugih socialnih odnosov, vendar je medosebni odnos, ki se vzpostavi, več kot le trajnejša interakcija med osebami. Razlika je v razmerju, predvsem v čustvenem razmerju med njimi. Slednjega določajo številni psihološki in psihosocialni dejavniki kot na primer starost, spol, izkušnje, socialni položaj in interesna usmerjenost ter vloge, stališča in vrednote vseh udeležencev v stiku, če naštejemo le nekatere. Tako bo oseba A v stiku z osebo B, katere videz jo spominja na osebo C, s katero ima slabe izkušnje, ostajala do nje previdnejša in bo velik del negativnih čustev iz odnosa z osebo C prenesla tudi na odnos z osebo B. Seveda bo to prispevalo k zapletom v razvijajočem se odnosu osebe B do osebe A, kar pa bo imelo povratne negativne učinke na odnos osebe A do osebe B.

Socialni odnos med soudeleženci v stiku opredeljujejo simetrični in komplementarni vzorci komuniciranja, odvisno od tega, ali odnos temelji na enakostih ali na razlikah. V komplementarnem odnosu ima določena oseba večjo moč, več možnosti, da vodi komunikacijsko situacijo, da definira vsebino in potek komuniciranja, sprejema in uveljavi svoje odločitve (Watzlawick, 2007). Take primere imamo v odnosih učitelj–učenec, zdravnik–bolnik, medicinska sestra–bolnik, odvetnik–klient in še kje. Nasprotje komplementarnemu je simetrično komuniciranje, kjer gre za enako močne in enakovredne udeležence v stiku.

Zaradi številnih socialnih vlog in odnosov, ki jih vsakdo med nami vzpostavlja v vsakdanjosti, navadno stalno prehajamo od simetrije h komplementarnosti in nazaj. Tako je posameznik kot udeleženec v prometu v neenakovredni vlogi glede na prometnega policista. Tisti udeleženec v prometu pa je lahko že zvečer policistu trener juda, kar pomeni, da se lahko njuni vlogi že zvečer zamenjata, tako da je v podrejenem položaju policist (Ule, 2003; 2005; Rungapadiachy, 2003).

Vloge in vzpostavljeni odnosi med ljudmi

Ker prispevek govori predvsem o zlorabi moči v medosebnih interakcijah, si najprej pogledjmo, kakšne vloge in odnose običajno vzpostavljamo ljudje v različnih situacijah. Pojem vloge bi lahko na kratko opredelili kot skupek vedenjskih znakov, tesno povezanih z določenim položajem in posameznikom v takem položaju. Povedano drugače, v različnih življenjskih vlogah od posameznika pričakujemo ustrezno različna vedenja, če naj verjamemo, da svojo trenutno vlogo posameznik obvlada (Barker, 1979 cit. po Rungapadiachy, 2003). Ker je družina osnovna celica družbe, kjer se posameznik uči komunicirati in razumeti druge, za primer vzemimo družinske vloge: tu imata

oba partnerja poleg partnerskih vlog v odnosu do otrok še vlogo staršev, torej vlogo očeta oz. vlogo matere. Vedenje, ki ga pričakujemo od moškega v odnosu do partnerke, gotovo ni enako tistemu, kar bi naj oče izkazoval v odnosu s hčerko. V takem primeru bi bila hči namesto očetovske zaščite in pomoči, kakršna ji v družini glede na vlogo otroka pripada, deležna zlorabe, saj bi bila objekt zadovoljevanja potreb in interesov odrasle osebe. Na drugi strani naj tudi hči ne bi bila mamina zaupnica, saj je taka vloga nezdržljiva s hčerino vlogo otroka. Bolje je, da vlogo zaupnice mati pričakuje od koga z vlogo odrasle osebe. Povedano drugače, hči ne more biti mamin tolažnik, saj pomoč in podporo v prvi vrsti potrebuje še sama.

Razmejenost vlog vsem družinskim članom, zlasti otrokom, omogoča zdrav osebnostni razvoj, oblikovanje ustrezne samopodobe in vedenjskih vzorcev, povezanih z lastno spolno vlogo. Vse ostalo otroka, odvisnega in nemočnega, hitro postavlja v skrajno neenakopraven položaj (Makovec-Rus, 2003).

Moč in premoč

Obstaja veliko definicij moči, težko pa bi z eno samo zajeli vse možne pomene. V socialnem smislu, ko gre za ljudi in njihove odnose, jo najbolje opredelimo preko oseb A in B, kjer ima oseba A moč, da nadzoruje čustva, misli, znanje, informacije, a tudi želje, načrte in vedenje osebe B, pri čemer oseba B na to pristaja (Van Dyck, 1989 cit. po Makovec-Rus, 2003). Ena bolj zgodnjih, a še vedno pogosto citiranih je tudi definicija Webra (1956): »Moč pomeni možnost, da v socialnih stikih kljub nasprotovanju drugih uveljavi svojo voljo.« Zanimiv je novejši model mehke moči, kot ga pojmuje Nye (2004). Gre za zmožnost posameznika, da tudi z materialnimi, a povečini z nematerialnimi sredstvi vpliva na drugega človeka, da razvije prav takšne težnje, kot si jih želi doseči sam. Prijeme, ki jih uporabi, da drugega napelje k temu, kar sam želi, avtor poimenuje mehka agresija, le-ta izvira iz posameznikove moči, ki mu jo dajejo položaj, vzpostavljeni odnosi in strukturna moč. Precej razširjena je tudi opredelitev Hoskinga in Morleya (1991), da je namreč socialna moč zmožnost osebe ali skupine, da nadzira in usmerja mišljenje in vedenje drugih oseb. V zvezi s pojmom socialne moči French in Raven (1960) govorita o petih izvorih moči:

- **legitimna moč** je tista vrsta moči, ki jo posamezniku omogoči življenjska vloga ali uradni položaj, ko mu torej vloga in položaj dajeta možnost ter še več, dani sta mu pravica in dolžnost odločanja in vplivanja na vedenje drugih; takšni so primeri roditeljskih vlog, položaj učitelja, zdravnika, medicinske sestre, sodnika, policista in drugih;
- **moč nagrajevanja** je pridobljena z materialnim ali nematerialnim nagrajevanjem drugih oseb oziroma v primerih, ko si posameznik z nudenjem koristi, a

tudi izkazanega priznanja, pozornosti, naklonjenosti, zagotovi prevlado v okolju;

- **moč prisile** je navadno posledica posameznikovih pritiskov, ki jih izvaja nad določeno osebo ali skupino oseb, in se v najblažji obliki kaže v odtegovanju pozornosti in priznanja, lahko pa tudi z različnimi oblikami groženj, razvrednotenj, ponižanj in drugih možnih oblik discipliniranja in podrejanja drugih oseb;
- **moč identifikacije** posameznik dosega v primeru, ko se določena oseba v njegovi bližini prepozna in z gleduje po njem oziroma se šele preko njega čuti v svojem bistvu prav potrjena; takšni odnosi, ko posameznik drugo osebo ob sebi veže nase, vpliva na njena čustva, mnenja in stališča ter sodeluje pri njenih odločitvah in zastavljenih ciljih, so do določene mere podlaga medosebni lojalnosti in prijateljstvu, v zaostrenih primerih pa služijo narcističnim potrebam dominirajoče strani, kar je najbolj očitno v primerih izraženih mnenjskih razlik, ko zaradi tega pride do nagle prekinitve stikov;
- **moč znanja ali ekspertna moč** pomeni posameznikovo zmožnost vplivanja na drugo oz. druge osebe, na njihova mnenja, stališča, cilje in odločitve ter drugo, in sicer s pridobljenim znanjem, lastnimi izkušnjami, spretnostmi, z osvojene pozicije strokovnjaka in moralne avtoritete.

Nasilje in zloraba moči v medosebnem odnosu

O zlorabi moči v medosebnih razmerjih navadno začnemo govoriti tedaj, ko se razpoložljiva moč enega ali več posameznikov začne uporabljati v destruktivne namene oz. ko tisti, ki moč poseduje, poskuša drugo osebo usmerjati in nadzirati in jo preko različnih oblik telesnega oz. verbalnega nasilja podredi svoji volji in svojim interesom (Evans, 2003).

Kakšne vrste zlorab poznamo?

Glede na **načine zlorabe moči** najpogosteje govorimo o:

- telesni zlorabi,
- spolnem nasilju in incestu,
- psihološki/verbalni/čustveni zlorabi,
- ekonomski zlorabi,
- zalezovanju,
- zanemarjanju.

Glede na **žrtve** zlorabe navadno govorimo o:

- zanemarjanju/zlorabi otrok,
- zanemarjanju/zlorabi ostarelih,
- zlorabi žensk,
- zlorabi moških,
- zanemarjanju/zlorabi živali.

Glede na **okolje** govorimo o:

- družinskem nasilju in zlorabi (zloraba otrok, partnersko nasilje);
- institucionalnem nasilju/zlorabi:
- nasilje/zloraba v šolskem okolju (med odraslimi, v odnosu učitelj–učenec, med učenci)
- nasilje/zloraba na delovnem mestu/v institucijah (Bancroft, 2003; Engel, 2003; Evans, 2003; Chappell, Martino, 2006).

Družinsko nasilje je širok pojem in vključuje nasilje med družinskimi člani (nad žensko, moškim, otrokom, ostarelim in oslabelim članom). Čeprav naj bi družina v idealističnem smislu veljala za posameznikovo najbolj zanesljivo pribežališče, se največ nasilnih dejanj in zlorab zgodi prav za domačimi zidovi. Morison (2004) družinsko nasilje opredeljuje kot vedenjske vzorce zlorabe moči in kontrole ene osebe nad drugo, ki je ali je bila v tesni zvezi z njo, pri čemer se neposrednemu fizičnemu nasilju, kot so telesni napad in nasilni spolni odnos, ter posrednemu fizičnemu nasilju, kot so razbijanje pohištva ali znašanje nad domačo živaljo, navadno priključijo še vse druge oblike nasilja oziroma zlorabe.

Fizično nasilje je namerna raba fizične sile z možno povzročitvijo telesne poškodbe, telesne invalidnosti ali celo smrti. Neredko je telesno nasilje (porivanje, pretepanje, brcanje ipd.) povezano z verbalnimi grožnjami, poniževanjem in drugimi emocionalnimi oblikami zlorabe.

Spolno nasilje in incest navadno delimo v tri kategorije:

- z uporabo fizične sile izsiljen spolni odnos, delno ali polno vzpostavljen spolni odnos z drugo osebo brez njene privolitve;
- poskus spolnega odnosa ali v celoti izpeljan spolni odnos z osebo, ki ni zmožna dojeti pomena spolnih dejanj, ki se ni zmožna ubraniti in odkloniti sodelovanja ali je nezmožna izraziti odpor zaradi boleznih, umske ali telesne manjrazvitosti, vpliva alkohola ali drog, izrečenih groženj in pritiskov;
- vzpostavljen odnos spolne zlorabe (storilec z uporabo telesne premoči in psihološkimi pritiski uporablja otroka za objekt svojih spolnih dejanj).

Kdaj govorimo o emocionalni zlorabi?

Ena najpogostejših, najbolj prikritih in najtežje dokazljivih oblik zlorabe je čustvena zloraba, pogosto označena tudi kot verbalna ali psihološka zloraba. Na kratko bi jo lahko označili kot »pranje možganov«. Storilec si prizadeva, da v žrtev zaseje zrno dvoma, ali je to, kar je videla, zares videla ali je to, kar je slišala, zares ustrezno slišala, se morda moti v svojih opažanjih,

ocenah, sprejetih sklepov in odločitvah ter podobno. Navadno storilec to počne s pomočjo različnih manevrov razvrednotenja žrtve in lastnim samopoveličevanjem, z neprestanim usmerjanjem in z vse bolj prisotnim nadzorom žrtve, s postavljanjem pravil, kaj žrtev sme in česa ne sme, v hujših primerih tudi s socialno osamitvijo žrtve, tudi od prijateljev in drugih družinskih članov, z neprestano informacijsko zaporo, z nedostopnostjo finančnih in drugih virov za njeno samostojnost ipd. Žrtev je lahko izpostavljena stalnemu grananju, podcenjevanju in ustrahovanju ali pa se obvladovanje žrtve dosega na mehak način – s poučevanjem, z usmerjanjem, z nasveti.

Ne glede na to, ali gre za neposredne ali posredne agresivne manevre – njihovi učinki so vedno enaki – žrtev izgubi zaupanje vase in v svoje zmogljivosti. Žrtev začne verjeti, da je slaba in nevedna priznanja in ljubezni, ter ima zato potrebo permanentnega dokazovanja svoje vrednosti – pri opravljanju različnih del, kot so gospodinjska opravila, v oskrbi in vzgoji otrok, v oskrbi in nudenju opore in pomoči partnerju in podobno. S takimi odzivi žrtve storilec doseže svoj namen, saj se žrtev dejansko začne vesti v skladu z njegovimi potrebami in interesi. Toda na zlorabo se žrtev lahko odzove tudi drugače. Lahko se povsem umakne vase, se zapre pred svetom, zapade v depresijo, se zateče k hrani, alkoholu, postane odvisna od iger na srečo, vedeževanja in podobno. Hudo oslabljeno samozaupanje in samospoštovanje jo lahko nazadnje pripeljeta tudi do samomorilnega vedenja, ki je lahko apel po pomoči ali pa napoveduje samomorilno dejanje.

V nekaterih primerih, zlasti v primerih čustveno zanemarjenih otrok in mladostnikov, je dejanje emocionalne zlorabe morda edina oblika pozornosti, ki so je bili sploh kdaj deležni. V takšnih okoliščinah lahko pri žrtvah zasledimo prav posebne vedenjske reakcije. Žrtve prično storilca same izzivati, saj si preko njegovih dejanj zagotovijo pozornost, za katero so bile kronično prikrajševane. To počno kljub temu, da si s tem svoj položaj poslabšujejo. Še več, v primeru, da je neenakovreden položaj, v katerega so užete, edina oblika intenzivnejše vzpostavljenega odnosa z drugo osebo dotlej, lahko najdejo za storilca zlorabe, npr. pri kazenskem pregonu, presenetljivo veliko opravičil in so ga v strahu pred morebitno izgubo in ponovno socialno izolacijo pripravljene celo zaščititi.

Med načini emocionalne zlorabe prevladujejo naslednje tri osnovne oblike:

- agresivno zlorabljanje,
- zanikanje,
- minimaliziranje.

Agresivne vedenjske oblike zlorabe so lahko neposredne, očitne – samo pomislimo na samovoljni

prehod na tikanje, na poimensko naslavljanje žrtve brez njene privolitve, na različne oblike obtoževanja, sramotjenja, zastraševanja ali zasipavanja s prepovedmi in ukazi. Storilec žrtev tako poriva v neenakovreden in odvisen položaj, s čimer si zagotavlja vse večjo nadvlado. Primer za to je lahko predstojnik/predstojnica, ki svoje sodelavce v prisotnosti klientov demonstrativno tika in naslavlja z osebnimi imeni in jim poleg tega brez pojasnil in možnih ugovorov odreja nesmiselna dela, s čimer jim ne le jemlje avtoriteto pred klienti, temveč tudi motivacijo za delo, vse zato, da si zagotavlja in krepi lasten pomen in veljavo. Mehkejši, bolj prikrito agresiven je videti način verbalne zlorabe, ki se skriva pod krinko »nudenja pomoči«. V tem primeru storilec žrtev pogosto graja, a ji hkrati ponuja svoje usluge in nasvete v slogu: »Zate sem pravi naslov samo jaz.«

Naslednji način čustvene zlorabe je **zanikanje**. Ta ima namen zamajati žrtvino vero v resničnost njenih lastnih zaznav. Storilec si prizadeva zasejati v žrtev dvom, da je to, kar je zaznala, sploh prav slišala oziroma videla. K zanikanju se navadno zateče, ko mu »začne teči voda v grlo«, oziroma v situacijah, ko mu je žrtev »prišla na sled«. V primeru, da ga žrtev opozori na tikanje ali drugače samovoljno prekoračeno bližino, se storilec navadno izmika v slogu: »Ne, ne, tega pa res nisem rekel. To ste pa gotovo narobe slišali!«

Posebna vrsta pritiska na drugo osebo je tudi **minimaliziranje**. V tem primeru storilec postavlja pod vprašaj žrtvine reakcije v slogu: »Ah, ti si preveč občutljiva« ali »Ti gledaš na vse preveč resno!« S takimi storilčevimi sodbami žrtev lahko postane negotova in začne dvomiti v ustreznost svojih posamičnih reakcij. Storilec se navadno ne ustavlja pri tem in svoje pritiske na žrtev stopnjuje s situacijami demonstrativnega ignoriranja žrtve, s situacijami preišljeno prekinjenega kontakta, s poudarjenimi situacijami molka in tišine in z njo povezane čustvene napetosti ter s podobnimi manevri pritiskov in zlorab.

Ekonomska zloraba označuje situacijo, v kateri ima storilec dostop do žrtvinih finančnih virov, kar mu omogoča popoln nadzor ne le nad njenim finančnim, temveč tudi nad njenim celotnim položajem. Žrtev je v tem primeru prisiljena storilca prositi za denar, pri čemer ji le-ta finančna sredstva odmerja vse bolj skopo, kar žrtev postavlja v bolj in bolj odvisen in nemočen položaj. V primeru, da je žrtev mlajša oseba, ji to lahko prepreči dokončati proces izobraževanja, lahko jo ovira pri iskanju ustrezne zaposlitve. V primeru, da gre za ostarelo osebo, se žrtev zaradi storilčevega namernega zapravljanja in potrošnje lahko znajde v položaju popolne ekonomsko-socialne ogroženosti.

Zasledovanje je ena od najpogostejših oblik pritiskov, ki ga navadno izvaja obstoječi, še pogosteje pa bivši žrtvin partner. Neprestano sledenje v žrtvi navadno izzove posebno huda stanja strahu, a ne le to, pričakujemo lahko zelo različne odzive in reakcije, saj niti dve različni osebnosti na zasledovanje dejansko ne reagirata enako (Bancroft, 2003; Engel, 2003; Evans, 2003; Chappell, Martino, 2006).

Začarani krog nasilja

Nasilje za domačimi zidovi postopoma dobi podobo začaranega kroga in poteka v naslednjih fazah:

- faza zlorabe: storilec pokaže svojo nasilnost v slogu »da vidimo, kdo je tukaj glavni«;
- faza občutij krivde: storilec ima občutja krivde, vendar ne zaradi tega, kar je storil žrtvi, temveč zaradi posledic, ki jih sam občuti kot neugodne;
- faza racionalizacije ali opravičil: storilec za svoja dejanja išče opravičila in je za to, da se opere krivde, pripravljen celo na navidezno opravičilo žrtvi, še pogosteje pa se poskuša izogniti lastni odgovornosti za storjeno s popolno prevaliditvijo krivde na ramena žrtve;
- faza »normalnega« vedenja: storilec ima nad žrtvijo nadzor, zaradi česar je to obdobje njegovega mirovanja; zaradi svoje nenadne prijaznosti pušča na strani žrtve vtis in upanje, da se kesa in da se je pripravljen spremeniti; prav zaradi lažnih vtisov in praznih upov, ki se v žrtvi vedno znova prebude med epizodami zatišja, je žrtvi njuno razmerje navadno težko prekiniti;
- faza miselne aktivnosti in načrtovanja: storilec prične ponovno razmišljati o možni zlorabi in porabi veliko časa za to, da žrtev opazuje, da premisli, kaj ji lahko očita in kako jo bo lahko kaznoval;
- faza ponovnega nasilja in zlorabe: storilec svoje agresivne načrte uresniči; tako ali drugače ustvari situacijo, ko ima na videz upravičen povod za ponovno nasilje nad žrtvijo (Mid-Valley, 2009).

Čemu nasilje in zloraba?

Psihološke teorije vzroka se usmerjajo na osebnostne karakteristike storilca. Tako sta Hamberger in Hastings (1991) izpostavila predvsem nenadne agresivne izbruhe, šibko kontrolo impulzov ter nizko samospoštovanje storilcev nasilja in zlorabe. Prišla sta tudi do spoznanja, da je v otroštvu zlorabljen otrok kasneje kot odrasel človek pogosto sam storilec zlorabe. Holtzworth-Munroe ter Stuart (1994) sta opisala storilca, ki ima ali splošne psihopatske karakteristike z nasilnimi težnjami, ali pa gre za storilca z distrofično – borderline osebnostno strukturo. Kot kaže, le s psihološkimi razlogi ni mogoče v celoti

pojasniti razlogov nasilnega vedenja, potrebno je upoštevati tudi sociološke razlage.

Sociološke teorije vzroka posvečajo več pozornosti zunanjim razlogom nasilja, kot so struktura družine oziroma medosebnih odnosov in načinov vedenja ter reševanja problemov v skupini, če gre za institucionalne oblike nasilja (šole, zdravstvene ustanove, domovi ostarelih). Večjo vlogo in vpliv tovrstne teorije pripisujejo tudi socialnemu stresu in socialnemu učenju ter tudi teorijam racionalne izbire.

Teorije omejenih možnosti je predstavil Goode (1971), ki pravi, da imajo (velikokrat zaradi materinstva) ekonomsko odvisne ženske v finančni stiski, ki jo nasilni partner še namerno povečuje, manj možnosti, da se učinkovito spopadejo s partnerjevim nasilnim vedenjem. V takem primeru se tudi prej zgodi, da moški partner, zlasti takšen z globoko vsajenimi občutki negotovosti, svojo moč in zmožnost nadzora začne zlorabljaliti in se obnašati v skupnosti kot popolni »vladar nad življenjem in smrtjo«.

Stresne teorije izhajajo iz predpostavke, da lahko finančne težave ali kakšne druge težave v družini povečajo napetosti med člani skupnosti. Nekateri menijo, da lahko revščina, s katero se otepa družina, v moškem resno ogrozi njegova občutja in predstave o njegovi spolni vlogi, predvsem lahko predrami v njem strah pred izgubo časti in spoštovanja, zaradi česar je svojo moč prej pripravljen dokazovati z nasiljem (Seitzer, Kalmuss, 1988).

Teorije socialnega učenja in kontrole poudarjajo, da se posameznik uči na osnovi opazovanja in oponašanja drugih ljudi ter da se enkrat prevzeto vedenje nadaljuje zaradi pozitivnega nagrajevanja v okolju (Bandura, 1977). Tako je tisti, ki je priča nasilnemu vedenju, prej zmožen nasilnega vedenja tudi sam, še posebno, če vzgledu in dejanju ne sledi negativna posledica in žrtev vedenje brez odpora sprejme. Gelles (1983) pa pravi, da je zlasti, ko gre za nasilje v družini, tega več tam, kjer opazovalci družine (prijatelji, sorodniki, znanci) iz različnih vzrokov ne delujejo kot formalni ali kot neformalni kontrolni mehanizem.

Bancroftova teorija dobička je nekakšna integracija vseh doslej navedenih razlogov. Izhaja iz predpostavke, da v nekaterih relacijah nasilje izbruhne v odvisnosti od storilčeve potrebe po doseganju moči in nadzora nad okoljem oziroma zaradi njegove slabe samopodobe, občutij manjvrednosti, nerešenih konfliktov iz otroštva, spopadanja z revščino, sovražnega odnosa do žensk ali moških, osebnostnih motenj, genetskih tendenc in sociokulturnih vplivov. Zaradi kombinacije vseh navedenih dejavnikov lahko stori-

lec zlasti tam, kjer mu to uspeva, nadaljuje z dokazovanjem lastne moči in nadzora. Ker pa mu vzpostavljena moč in kontrola nad žrtvijo navadno ne prinese zelenega olajšanja in pomiritve, pritiske vedno znova ponavlja in stopnjuje (Bancroft, 2003).

Razprava

Premalo je pozornost posvetiti le neenakomernim razmerjem med strokovnim osebjem in varovanci – učencem, bolnikom, oskrbovancem, saj študije kažejo, da do zlorab v institucijah prihaja tudi med zaposlenimi samimi. Raziskave kažejo, da nasilje in zlorabe moči največkrat izvajajo tisti na hierarhični lestvici višje nad onimi nižje, in sicer v 44 % vseh zabeleženih primerov. Sledijo zlorabe in nasilje s strani oseb, ki delujejo v horizontalnih navezah, torej s strani neposrednih sodelavcev, takih primerov šikaniranja je 37 % vseh zabeleženih dejanj. In končno, nasilje ne prihaja le od nadrejenih ali od neposrednih sodelavcev, zabeleženi so namreč tudi primeri, kjer se oblike podtalnih, manipulativnih pritiskov in zlorab izvajajo tudi od spodaj navzgor, od podrejenega v smeri nadrejenega osebja, takšnih oblik je 9 % od vseh zabeleženih dejanj (Leymann, 1997 cit. po Makovec-Rus, 2003).

Običajen obseg izkazane agresije se glede na spol ne razlikuje, razlika je menda, kot so pokazale švedske raziskave, predvsem v načinu izkazovanja. Medtem ko moški izkazujejo več oblik t. i. »racionalne« agresije, kot so kritika in graje ter »podstavljanje nog« v napredovanju drugih, ženske storilke izkazujejo več posrednih oblik agresije, kot so različne oblike socialnih manipulacij – podtikanja, obrekovanja, sprožanje govoric, žaljive opazke in komentarji, ignoriranje in podobno (Bjorkquist, 1992 cit. po Makovec-Rus, 2003).

Seveda se velja vprašati, kaj storiti, kako se zaščititi ali izstopiti iz kroga zlorabe in nasilja? Običajno se prvi korak začne s spoznanjem, da smo žrtve neenakopravnega odnosa in da že dolgo, nevede in nehote pasivno pristajamo na nezdravo razmerje – doma, v partnerskem odnosu, v ustanovi, kjer smo zaposleni, med sodelavci, v odnosu z nadrejenimi in podobno. Na poti k samoosvoboditvi bo gotovo pomagal razmislek, kdaj se je neenakovredno razmerje začelo, kaj nas je vanj pripeljalo, čemu nanj še naprej pristajamo. Bolj kot analiza storilčevega vedenja, ki je vedno bolj ali manj enako – in predvsem, ker je storilec trdovraten na vse »prevzgojne« poskuse – je smiselna analiza lastnih razlogov na pristajanje. Morebiti se bomo ob tem spomnili in razumeli svoja davno vzpostavljena razmerja, doma, s starši ali z drugimi za nas odnosno pomembnimi osebami iz otroštva, ter pri tem ugotovili, da jih v dobi odraslosti pravzaprav nevede in nehote prenašamo na druge osebe. Morda bomo ugotovili, da smo bili v svoji zgodnji razvojni

fazi deležni trdih pritiskov prilagajanja, zaradi česar smo se naučili ubogljivo slediti tuji volji in nam je zato tudi v dobi odraslosti udobneje ravnati se po tuji pobudi. Spoznanje, da nas na eni strani takšna pozicija sicer res zaščiti pred prevzemanjem odgovornosti in da smo iz istih razlogov po drugi strani hkrati oropani za občutja lastne vrednosti in samozaupanja, nas lahko privede do novega odkritja, namreč, da so prav naša lastna občutja nemoči in odvisnosti, s katerimi smo prežeti, pomemben vzvod, na katerega igra druga stran, ki v naših šibkostih vidi možnosti za zdravljenje lastnih frustracij.

Poznavanje in razumevanje samega sebe je tako pravzaprav najboljša zaščita, da nas v življenju ne vodi zloraba, ne tista, ko smo zaradi nizkega samozaupanja in samospoštovanja dojemljivi za tujo zlorabo, in ne tista, ki jo sprožamo sami in kjer smo izvajalci pritiskov in zlorabe vede ali nevede mi sami. Gotovo nas iskanje poti in nenehno razvijanje lastnih kreativnih zmožnosti z ustrezno samoizpolnitvijo in občutenim zadovoljstvom, lahko pripelje bližje k produktivnim, sodelujočim odnosom z drugimi ljudmi. Zlasti za dela, kjer se srečujemo z drugimi ljudmi in njihovimi problemi, med nje sodijo še posebno dela v zdravstvu, ostaja to pomemben in trajen izziv.

Zaključek

V našem prispevku o zlorabi moči v medosebnih odnosih smo kot storilca izpostavili le moško osebo in kot mesto nasilja in zlorabe le družino. Seveda s tem nismo imeli namena ustvarjati lažnega vtisa, da se ženske v zgodbi o nasilju in zlorabi pojavljajo vedno le kot žrtve in ne tudi kot storilke agresivnih dejanj in zlorabe. Tudi nismo imeli namena ustvarjati nepopolne slike nasilnega vedenja in zlorabe moči v družbi nasploh. Res, da statistika beleži največ primerov hudih heteroagresivnih dejanj prav v družinskem krogu, torej tam, kjer običajne zavore nakičene agresije najprej odpovedo in kjer ostaja takšno posameznikovo vedenje dolgo časa ne samo neopaženo, ampak tudi nekaznovano, vendar jih najdemo v različnih oblikah tudi zunaj njega. Tako je na nasilje in zlorabo moči potrebno biti pripravljen v institucijah, kot so šole, vzgojni zavodi, zdravstvene ustanove, zapori, domovi ostarelih, torej povsod tam, kjer ima posameznik zaradi svojega poklicnega dela in institucije, katere del je, legitimno, institucijsko in tudi informacijsko premoč glede na učenca, varovanca, bolnika, zapornika ali ostarelega člana družbe.

Literatura

1. Bancroft L. Why does do that? Inside the minds of angry and controlling men. New York: Berkley Publisher; 2003.
2. Bandura A. Social learning theory. New York: General Learning Press; 1977.

3. Chappell D, Martino VD. Violence at work. Geneva: International Labour Office; 2006.
4. Engel B. Abusive relationship: how to stop abusing. San Francisco: Wiley; 2003.
5. Evans P. Controlling people: how to recognize, understand, and deal with people who try to control you. Massachusetts: Adam Media Store; 2003.
6. French JPR, Raven B. The bases of social power. In: Cartwright D, Zander A. Group dynamics. New York: Harper and Row; 1960: 607–23.
7. Goode WJ. Force and violence in the family. *J Marriage Fam.* 1971;33(3):624–36.
8. Gelles R. The dark side of family. Current family violence research. Beverly Hills: Sage; 1983.
9. Hamberger LK, Hastings JE. Personality correlates of men who batter and non-violent men: some continuities and discontinuities. *J Fam Violence.* 1991;6(2):131–41.
10. Holtzworth-Munroe A, Stuart GL. Typologies of male batterer: three subtypes and the differences among them. *Psychol Bull.* 1994;116(3):476–97.
11. Hosking DM, Morley IE. The psychology of organizing: people, processes and contexts. Hertfordshire: Harvester Wheatsheaf; 1991.
12. Makovec-Rus M. Zloraba moči in duševne motnje ter poti iz stiske. Ljubljana: Cankarjeva Založba; 2003.
13. Mid-Valley Women's Crises Center. Domestic violence and abuse: signs and symptoms of abusive relationships. Dostopno na: <http://www.helpguide.org> (6. 1. 2009).
14. Morrison KM. International perspectives on family violence and abuse: a cognitive ecological approach. London: Routledge; 2004.
15. Nye JS. Soft power. The means to success in world politics and understand international conflict. New York: Public Affairs Press; 2004.
16. Rungapadiachy DM. Medosebna komunikacija v zdravstvu. Ljubljana: Educy; 2003.
17. Seitzer JA, Kalmuss D. Socialization and stress explanations for spouse abuse. *Soc Forces.* 1988; 67(2):473–91.
18. Ule M. Spregledana razmerja. Maribor: Založba Aristej; 2003.
19. Ule M. Psihologija komuniciranja. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani; 2005.
20. Watzlawick P. Menschliche Kommunikation. Bern: Hans Huber; 2007.
21. Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie. Studienausgabe. 4. Aufl. Tübingen: Mohr Siebeck; 1956.